

STRUČNÉ
RUSKÉ
DĚJINY

MARK
GALEOTTI

LEDA
2021

Úvod

Nejstarší ruská kniha nemluví jedním hlasem. Řve a kňourá, mručí a sténá, směje se a šeptá, modlí se a chlácholí stále tiššími tóny. V červenci roku 2000 objevili archeologové při vykopávkách v jedné z nejstarších čtvrtí jednoho z nejstarších měst Ruska – Novgorodu, kdysi nazývaného Pan Veliký Novgorod či Novgorod Velký – tři dřevěné destičky potažené voskem, které byly společně svázané jako kniha. Podle radiokarbonového datování a dalších zjištění pocházejí zhruba z let 988–1030 n. l. Do voskových tabulek jsou vyškrábány dva žalmy. Je to palimpsest, tedy dokument, jenž byl po desetiletí opakovaně používán, a přesto jsou jeho původní texty stále ještě čitelné. Díky nesmírně pečlivé práci ruského lingvisty Andreje Zaliznjaka byla odkryta matoucí změt různých textů, které byly kdysi do vosku vyryty. Byly jich tisíce, od „Duchovního poučení pro syna od otce a matky“ po začátek Janovy Apokalypsy, soupis církevněslovanské abecedy a traktát „O panenství“.

To je mimořádně výstižné.

Národ jako palimpsest

Rusko je země bez přirozených hranic, bez jednoho kmene či národa, bez centrální identity. Její rozsah je obrovský – rozkládá se v jedenácti časových pásmech, od evropské opevněné oblasti

Kaliningradu, nyní odříznuté od zbytku vlasti, až po Beringovu úžinu, která se nachází pouhých 82 km od Aljašky. Pokud si uvědomíme nedostupnost mnoha ruských regionů a rozptýlenost obyvatelstva, snáze pochopíme, proč bylo udržení ústřední vlády tak náročné a proč se ruští vládcí hrozili toho, že nad zemí ztratí kontrolu. Kdysi jsem se setkal s (penzionovaným) důstojníkem KGB, jenž přiznal: „Vždycky jsme se domnívali, že je to buď všechno, nebo nic: buď budeme v zemi vládnout pevnou rukou, anebo se to všechno rozpadne.“ Myslím si, že jeho předchůdci, od carských úředníků až po raně středověká knížata, se obávali téhož. A stejný strach řídí i kroky Putinových úředníků, i když mají k dispozici veškeré moderní komunikační prostředky.

Poloha Ruska na křižovatce Evropy a Asie také znamená, že je tato země pro každého stále tím věčným „druhým“ – Evropané ji považují za asijskou a Asijci za evropskou. Její dějiny byly utvářeny zvenčí. Pronikali do ní cizinci, od Vikingů po Mongoly, od německých řádů s jejich křížáckými výpravami až po Poláky, Napoleonovy Francouze a Hitlerovy Němce. Ale dokonce i když nebyla fyzicky napadána, utvářely ji vnější kulturní vlivy. Rusko za svými hranicemi neustále pátralo po všem, od kulturního kapitálu po technologické inovace. Na absenci pevných hranic reagovalo permanentní expanzí, která do jeho lůna přinášela nové etnické, kulturní a náboženské identity.

Rusové jsou palimpsestový národ, národ, jenž byl poskládán z nejrozličnějších složek a u něhož vnější vlivy mimořádnou měrou zasahují do všech aspektů života. Ruský jazyk je toho důkazem. Železniční stanice se nazývá *vokzal* podle londýnské zastávky Vauxhall. Je to výsledek nešťastného překladatelského přešlapu, k němuž došlo, když užaslá ruská delegace navštívila v 19. století Anglii. V téže době však

ruské elity hovořily francouzsky, proto nakládaly své *bagáže* do *kušet* – spacích vozů. V jihoruském městě Oděsa byly ulice pojmenovány italsky, protože se italština užívala jako běžný obchodní jazyk v oblasti Černého moře. Naopak v Birobidžanu na hranici s Čínou je dodnes místním jazykem jidiš jakožto pozůstatek Stalinova pokusu přesídlit sem ve třicátých letech sovětské Židy. V opevněném kremlu v Kazani se nachází jak ortodoxní pravoslavná katedrála, tak muslimská mešita, zatímco na dalekém severu žehňají ropovodům šamani.

Je pravda, že všechny národy zahrnují ve větší či menší míře různá náboženství, kultury a identity. Nemůže tomu být jinak v době, kdy oblíbeným britským jídlem je kari, kdy *Académie française* pokračuje ve svém marném boji uchránit francouzštinu od cizích slov a kdy se jeden z osmi amerických občanů narodil v cizině. Ruská zkušenost je však výjimečná ze tří důvodů. Prvním je nesmírná hloubka a rozmanitost tohoto dynamického a šikovného přivlastňování si cizích vlivů. Druhým je specifický způsob, jak se na sebe tyto vrstvy postupně pokládají a umožňují vznik této zvláštní země a kultury. Všechny národy jsou patrně výsledkem takového skladebného procesu, ale ingredience a způsob, jakým se navzájem mísí, se velmi liší. Třetím specifikem je ruská odpověď na tento proces.

Vědomým – často rozpačitým – projevem této proměnlivé, všeliak se křížící identity je ruská reakce v podobě série národních mýtů, které ji buď popírají, nebo oslavují. Samo založení státního útvaru, jež dnes nazýváme Ruskem, překryl národní příběh, který nepřipouští alternativu. Budu se tím zabývat v první kapitole – jedná se o přepsání vikingského dobytí Ruska tak, že podmaněný národ cizí útočníky sám pozval. Od té doby vznikla celá řada podobných legend – od způsobu, jakým se Moskva pokřesťanstila a stala se „třetím

Římem“ a kolébkou pravého křesťanství (poté, co první Řím padl za obět barbarům a „druhý“, tj. Byzanc, zničili muslimové), až po dnešní pokusy Kremlu prezentovat Rusko jako baštu tradičních sociálních hodnot a hráz proti světovému řádu ovládanému Amerikou.

Zpět do budoucnosti

Ve 13. století si Rusko podmanili Mongolové, a když jejich moc zeslábla, ti nejzdatnější kolaboranti s Mongoly, moskevská knížata, se prohlásila za největší hrdiny svého národa. Opět a znovu budou ruští vládcí přepisovat historii v naději, že vytvoří budoucnost, po jaké toužili; obvykle přijetím potřebných kulturních a politických mýtů a symbolů. Carové si osvojili symboly slavné Byzance, avšak dvouhlavý císařský orel pohlížel od té doby nejen na západ, ale také na jih. V průběhu staletí vzrůstal význam složitého vztahu Ruska a Západu. Někdy Rusové přijímali západní myšlenky a přizpůsobovali se západním hodnotám. Činil tak Petr Veliký, když nařídil Rusům, aby si holili bradu po evropsku (anebo platili zvláštní „daň z vousů“), i Sověti, kteří vybudovali celou společnost podle své interpretace Marxova učení, jež bylo zamýšleno jako model pro Německo a Británii. Jindy to znamenalo sebevědomé odhodlání odmítnout západní vlivy, dokonce i pomocí reinterpretace minulosti, například když Rusové ignorovali veškeré archeologické důkazy, že počátky jejich země souvisejí s příchodem Vikingů. Nikdy to však neznamenalo, že by přestali brát existenci Západu na vědomí.

Dnes se nová elita opět pokouší definovat svou zemi a sebe samu tak, jak jí to vyhovuje, tj. akceptovat iphony a londýnské penthousy,

ale nikoli již progresivní zdanění a právní stát. Ne vždy úspěšně a leckdy k pobouření ostatních. Nicméně postupně začaly ruské elity zpochybňovat ani ne tak své místo ve světě, jako spíš to, jak se svět chová k nim. To je podstata procesu, jenž vedl k nástupu Vladimíra Putina a jeho přerodu z pragmatika s otevřenou myslí v nacionalistického válečného vůdce, který v roce 2014 anektoval Krym a vyvolal nevyhlášenou válku na jihovýchodní Ukrajině. Z Ruska se tak stala země, v níž se přetváření historie stalo nejen národní kratochvílí, ale i průmyslem. Výstavy líčí vazby moderní politiky ke středověku tak, jako by šlo o jedinou nepřerušenu evoluci. Regály v knihkupectvích se prohýbají pod revizionistickými dějinami a školní učebnice se přepisují v souladu s novým historickým kánónem. Leninovy sochy sousedí se sochami carů a světců, jako kdyby všichni sdíleli jednu a tutéž vizi Ruska.

Základním tématem této knihy je tedy průzkum historie této fascinující, bizarní, slavné, zoufalé, rozhněvané, krvavé a heroické země, a to zejména prostřednictvím dvou navzájem se prolínajících otázek. Jednou z nich je způsob, jak střídající se zahraniční vlivy formovaly Rusko, tento národ-palimpsest, jakož i to, jak se s nimi Rusové vyrovnávali pomocí série vhodných kulturních konstrukcí, sepisující a přepisující své dějiny tak, aby porozuměli přítomnosti a pokusili se ovlivnit svou budoucnost. Druhá otázka se týká toho, jak to ovlivnilo nejen jejich permanentní projekt budování národa, ale také jejich vztahy se světem. Bez vytáček je možné konstatovat, že tato kniha nebyla napsána pro odborníky, ale pro každého, kdo má zájem o skrytou historii země, kterou lze v témže okamžiku odepsat jako chatrné trosky starého impéria a současně vykreslit jako existenciální hrozbu pro Západ.

Abych vměstnal tisíc let na události bohaté a často krvavé historie do této stručné knihy, musel jsem se nutně soustředit jen na to opravdu podstatné. Na konci každé kapitoly zařazuji náměty pro další četbu, která má odbornější ráz a s jejíž pomocí lze docílit potřebnou vyváženost. Text nepředstírá, že zahrnuje všechny podrobnosti; místo toho zkoumá periodické vzestupy a pády tohoto výjimečného národa i skutečnost, jak tento příběh chápali, vysvětlovali, mytologií obestírali a přepisovali sami Rusové.

Další četba: K celkovému přehledu tisíciletých ruských dějin existuje mnoho skvělých knih, které bych mohl doporučit pro zvláštní půvab jejich metody či vtipný styl. Zmiňme alespoň některé. *Russian History: A Very Short Introduction* (Dějiny Ruska: velmi stručný úvod, Oxford University Press 2012) od Geoffreyho Hoskinga je přesně tím, zač se vydává. *Russia: A 1.000-Year Chronicle of the Wild East* (Rusko: tisíciletá kronika divokého východu, BBC 2012) Martina Sixsmitha je spíše žurnalistickým pojednáním než vědeckou knihou, je to však čtivý přehled. *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia* (Penguin 2003; česky *Natašin tanec: kulturní dějiny Ruska*, Praha, Beta-Dobrovský 2004) od Orlanda Figese se zaměřuje převážně na uplynulá dvě staletí, je to však v každém případě velmi zdařilá kniha. Jestliže obrázek vydá za tisíc slov, tak to platí nepochybně i o mapě; *Routledge Atlas of Russian History* Martina Gilberta (Routledge 2007) je znamenitou sbírkou map. Dějiny jsou také často psány do cihel a kamene; skvělá kniha Catherine Merridaleové *Red Fortress: The Secret Heart of Russia's History* (Rudá pevnost: utajené srdce ruských dějin, Penguin 2014) chápe moskevský Kreml jako ztělesnění ruského příběhu.

Kapitola první

Hledejme knížete, který nám bude vládnout

Časová osa

- 862? *příchod Rurika, zrod nového národa Rusů*
- 882 *Oleg zabírá Kyjev a přesouvá do něj z Novgorodu
sídlo hlavního města*
- 980 *Vladimír se stává kyjevským velkoknížetem*
- 988 *Vladimír nařizuje konverzi k ortodoxnímu
křesťanství*
- 1015 *dynastické boje po Vladimírově smrti*
- 1036 *Jaroslav Moudrý ovládá celou Rus*
- 1054 *dynastické boje po smrti Jaroslava Moudrého*
- 1097 *shromáždění ruských knížat v Ljubeči*
- 1113 *Vladimír Monomach se na přání kyjevského lidu
stává velkoknížetem*

Obr. 1: Viktor Vasněčov: *Příchod Rurika k Ladožskému jezeru* (1909)

Obraz Viktora Vasněčova zachycující příchod knížete Rurika k Ladožskému jezeru je svého druhu klasikou. Nejlepším zdrojem informací o této době je Nestorův staroruský letopis, který líčí boje roztroušených slovanských kmenů v prostoru, jenž se měl stát Ruskem, proti Varjagům, jak Rusové označovali skandinávské Vikingy, ve snaze vyhnat je ze země. Ale když se Čudové, Radimiči, Kriviči a mnoho dalších rodů a kmenů pokoušeli vládnout si sami, výsledkem bylo ještě více válek. Když se ukázalo, že se nedokážou dohodnout na tom, kdo má přednost a jaký bude „diplomatický“ protokol, území a državy toho kterého kmene, obrátili se znovu na Varjagy, aby si u nich vyžádali knížete: „Naše země je veliká a bohatá, ale chybí v ní rád. Přijďte a vládněte nám.“

A tak dostali Rurika (vládl 862?–879), muže, jehož potomci vytvoří rurikovskou dynastii, která pohládne Rusku až do 17. století. Vasněcov jej zpodobnil, jak vystupuje na břeh ladožského jezera ze své dlouhé vikingské lodě s přídí v podobě dračí hlavy. Stojí na břehu se svými bratry a doprovodem, třímaje v ruce sekyru na znamení, že je knížetem-válečníkem. Vítají jej vyslanci jeho nových poddaných tributem a – doslova – s otevřenou náručí.

Malba je typicky detailní a evokativní. Věrně se přidržuje tradovaného příběhu včetně zašpičatělých varjažských přileb a tradičních ozdob slovanských obleků. Je umně symbolická, zachycuje tribut jako spojnicu mezi novým vládcem a jeho poddanými. Ale je také naprosto, ale naprosto mylná.

Rurikův příjezd

Existoval jistý Rurik, patrně Rurik z Dorestadu, ctižádostivý dánský povýšenec, jehož nájezdy natolik rozhněvaly franského krále Ludvíka Pobožného, že ho poslal do vyhnanství. To se zhruba shoduje s datem Rurikova příjezdu, zpravidla kladeného mezi roky 860 a 862, a jeho zmizením ze západních kronik. Skandinávští nájezdníci obchodníci odedávna znali slovanské země, v neposlední řadě díky pokusům objevit nové obchodní cesty do Miklagarðr, „velkého města“, tj. východořímského hlavního města Byzance, dnes Istanbulu, daleko na jihu. Elitní garda byzantských císařů byla koneckonců složena z varjažských skandinávských žoldnů.

A tak když Rurik z Dorestadu zjistil, že doma přišel o veškerý majetek, proč by si neměl vybudovat nové knížectví na těchto

územích? Nejprve založil u Ladožského jezera v místech, kde přistál se svými muži, pevnost a záhy zabral i obchodní stanici ve vnitrozemí, kterou přeměnil na další základnu. Nazval ji Holmgardr, ačkoli později vejde ve známost jako Novgorod („nové město“), jedno z významných center staré Rusi. Bohužel však citelně chybí důkaz, že byl do Ruska pozván.

Rurikovo dobrodružství bylo jen součástí rozsáhlejšího tlaku Skandinávců směrem na jih a východ. Někdy vystupovali jako obchodníci, častěji se ale jednalo o nájezdníky v nepřátelských zemích, kteří zuřivě bojovali nejen proti domorodcům, ale i mezi sebou navzájem. Ibn Rusta, arabský kronikář z 10. století, později napíše (jde ale spíše o smyšlenku), že nedůvěřovali jeden druhému a lidem kolem sebe natolik, že nemohli vyjít z domu bez úhony, aniž by je nedoprovázeli tři ozbrojení strážci. Navzdory nebezpečím je však ony země neodolatelně přitahovaly.

Na jih a na východ se táhly zvlněné planiny stepí, kde žili různé turkické kmeny, kočovníci a někdejší kočovníci jako Bulhaři a Chažaři. Od sousedních slovanských kmenů, např. Poljanů (lidí z planin), které žily v okolí jižního města Kyjeva, požadovali tribut, ale nevníkali na jejich území ani se na nich neusazovali. Dále směrem na jihozápad se nacházela byzantská Konstantinopol, známá Slovanům jako Cařihrad, město císařovo. Byzantinci měli obchodní stanice až u Černého moře, ale postrádali vůli, armády a zájem postupovat dále na sever. Na západě žili Madaři a západoslovanské kmeny jako například Čechové, z nichž se formovaly národy, které stále více podléhaly Němcům.

Byla to jednoduše řečeno země mnoha kmenů a malých osad, kterou Skandinávci nazývali Gardariki, „zemí věží“, jež ale neměla

krále. Široké rychlé řeky, zvláště Dvina, Dněpr, Volha a Don, sloužily doslova jako vodní dálnice a staly se nejdůležitějším způsobem přesunu pro útočící i obchodující Varjagy. Jejich čluny s malým ponorem po nich pluly do velkých dálek, přičemž na krátké vzdálenosti mezi jednotlivými toky byly nesený nebo taženy. Dalo se např. plout po Něvě z Finského zálivu do Ladožského jezera, jak to učinil Rurik, a pak se dostat k prameni Volhy, nejdelsí evropské řeky. Po překonání pouhých 5–10 km po pevnině mohli cestovatelé plout na jih až do Kaspického moře. V těchto zemích se nacházela hojnost dřeva a jantaru, kožešin a medu, ale především nejlukrativnější komodita ze všech: otroci. Ještě důležitější bylo, že tudy vedly obchodní trasy do Konstantinopole a přímo do „Serklandu“ – země hedvábí, jak se říkalo muslimským zemím na východě. Až do roku 860, kdy je povstání donutilo opustit palisádové pevnosti a vrátit se domů, vybírali Skandinávci od severozápadních kmenů tribut v podobě zlata a stříbra. Ale neexistoval důvod, proč by se neměli vrátit.

Skutečně se přibližně v době, kdy se Rurik usadil v Novgorodu, vypravili další dva vikingští dobrodruzi, Askold a Dir, se svými muži na jihozápad a obsadili město Kyjev. Ten použili jako základnu pro svůj ambiciózní, avšak neúspěšný útok na Konstantinopol. O něco podobného se pokoušeli jiní Skandinávci už dříve, a to když asi před půlstoletím vydrancovali jižní pobřeží Černého moře. Slované nazývali tyto varjažské dobyvatele „Rusy“ (patrně podle finského označení Švédů – *Ruotsi*), a tak se zrodila Rus.

Obr. 2: Starověké Rusko